

مسئولیت مدنی ناشی از آلودگی هوا

(مطالعه موردی حقوق ایران و فرانسه)

دکتر علی مشهدی*

تاریخ دریافت: ۱۳۸۹/۹/۲۱

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۰/۱/۲۲

چکیده

آلودگی‌های هوا در سه سطح داخلی، ملی و بین‌المللی، آثار زیانباری بر محیط زیست انسانی و طبیعی بر جای می‌گذارند. در ایران نیز در سالیان اخیر بویژه در کلان‌شهرها این آلودگی افزایش قابل توجهی داشته و به نوبه خود باعث ورود خسارت بر سلامتی اشخاص و کیفیت اموال شده است. این مقاله بدنبال تحلیل مقدماتی مسأله آلودگی هوا از منظر قواعد مسئولیت مدنی، و در پرتو قوانین و رویه قضایی ایران و فرانسه است. مسأله اساسی این است که آیا نظام کنونی مسئولیت مدنی کافی و وافی برای جبران خسارات ناشی از آلودگی‌های جوی هست؟ رویه‌های قضایی پراکنده‌ای که در این زمینه شکل گرفته‌اند، حکایت از حکومت کدامیک از قواعد و رویکردهای حقوق مسئولیت مدنی در این حوزه دارند.

فرضیه محوری مقاله حاضر بر این مبنا استوار است که امکان جبران خسارات ناشی از آلودگی هوا به دلیل ماهیت و ویژگی‌های خاص آن کمتر توسط نظام کنونی حقوق مسئولیت مدنی قابل حمایت است. چه آنکه هنوز در نظام‌های ملی، تئوری کلی مسئولیت مدنی زیست محیطی بر مبنای تقصیر استوار است. لذا بسیاری از خسارات حاصل از آلودگی هوا جبران نشده باقی می‌مانند.

کلید واژگان: آلودگی هوا، مسئولیت مدنی، مزاحمت‌های ناشی از مجاورت، رابطه سببیت، حقوق ایران، حقوق فرانسه

معاونت تحقیقات، آموزش و حقوق شهروندی

Email: mashadiali@yahoo.com

* عضو هیئت علمی دانشگاه قم

مقدمه

حمایت از زیاندیدگان در برابر آثار خطرناک ناشی از آلودگی‌های جوی و الزام به جبران خسارات ناشی از آلودگی هوا هدف اصلی رژیم‌های مسئولیت مدنی در این حوزه است. به‌دیگر سخن، مسئولیت‌های مدنی در این حوزه به چگونگی و نحوه جبران خسارات ناشی از این آلودگی می‌پردازند. با توجه به میزان روز افزون خسارات ناشی از آلودگی هوا بویژه بر اموال، اشخاص و سایر عناصر محیط زیست ما نیازمند تحول جدی در مبانی حقوقی مسئولیت در این زمینه پی‌بینی ضمانت‌های ویژه خسارات زیست محیطی هستیم. در اینجا این سوال اساسی مطرح است که آیا می‌توان در رژیم کنونی حاکم بر مسئولیت مدنی با تمسک بر ضمانت‌ها و قواعد رایج در حقوق مسئولیت مدنی به جبران خسارات ناشی از آلودگی هوا پرداخت؟ و سوال اساسی‌تر اینکه چگونه و تحت چه شرایطی امکان اعمال ضمانت‌های مدنی برای مقابله با آلودگی هوا وجود داشته و چه مشکلات و موانعی در این خصوص قابل بررسی است. پیش فرض اساسی این است که امکان جبران خسارات ناشی از آلودگی هوا به دلیل ماهیت و ویژگی‌های خاص این قسم از آلودگی‌ها کمتر توسط حقوق مسئولیت مدنی حمایت می‌شود. و در بسیاری از موارد با توجه به اصول و قواعد حقوقی حاکم بر حقوق مسئولیت مدنی بویژه در نظام‌های ملی که مسئولیت مدنی زیست محیطی را هنوز بر مبنای نظریه تقصیر استوار نموده اند بسیاری از خسارات حاصل از آلودگی هوا به مرحله جبران خسارت نمی‌رسد و بسیاری از آنها جبران نشده باقی می‌ماند. لذا همانگونه که بحث خواهد شد حقوق مسئولیت مدنی در زمینه جبران خسارات ناشی از آلودگی هوا با چالش‌های جدی مواجه است و در زمینه اعمال ضمانت‌های مدنی عرصه محدودی وجود دارد که این امر مستلزم تصویب قوانین ویژه^۱ و نیازمند تحول اساسی در رژیم حقوقی حاکم بر مسئولیت‌های مدنی زیست محیطی و شکل دهی قواعد خاص حاکم بر مسئولیت مدنی ناشی از این قسم از آلودگی‌هاست.^۲ ضمانت‌های مدنی مقابله با آلودگی هوا از دوجنبه قابل بررسی است.

۱. لزوم این امر در اصل سیزدهم اعلامیه ۱۹۹۲ ریو مورد تأکید قرار گرفته است. «...کشورها باید قوانین ملی درخصوص مسئولیت ناشی از خسارات آلودگی و دیگر صدمات وارد بر محیط زیست و پرداخت غرامت به قربانیان این خسارات را تدوین کنند...»

۲. تحول در نظام حقوقی مسئولیت مدنی زیست محیطی در فرانسه (برخلاف ایران) و تحت تأثیر دستورالعمل ۲۰۰۴ اتحادیه اروپا در زمینه مسئولیت زیست محیطی، با تصویب قانون خاص در زمینه جبران خسارات زیست محیطی در اوت ۲۰۰۸ پدیدار شد. در این زمینه ر.ک:

Loi n° ۲۰۰۸-۷۵۷ du ۱^{er} août ۲۰۰۸ relative à la responsabilité environnementale et à diverses dispositions d'adaptation au droit communautaire dans le domaine de l'environnement. (JORF n° ۱۷۹ du ۲ août ۲۰۰۸ page ۱۲۳۶۱).

یکی پیش‌بینی آن در قراردادها که بدنبال آن بحث «مسئولیت قراردادی»^۱ مطرح می‌شود و شامل آندسته از تعهدات و شروط زیست محیطی می‌شود که در قراردادها بویژه قراردادهای عمرانی پیش‌بینی گردیده و دیگری ضمانت‌های ناشی از «مسئولیت قهری»^۲ می‌شود که مربوط به آندسته از اقدامات آلاینده‌ای می‌گردد که به موجب قانون نسبت به آنها دعوی مسئولیت مدنی مطرح و بدنبال آن بحث جبران خسارات ناشی از آلودگی هوا به میان می‌آید. در ذیل ضمن بررسی قواعد ضمانت‌های برآمده از هر دو مسئولیت مدنی را ارزیابی و موانع و چالش‌های موجود در حوزه مقابله با آلودگی هوا را با توجه به تجربه فرانسه اشاره خواهیم نمود.

الف) قواعد کلی مسئولیت، حاکم بر آلودگی‌های جوی

۱. قاعده Sic utere

پیش‌بینی مسئولیت قهری به‌عنوان یک ابزار پیشگیرانه موثر در حوزه محیط زیست محسوب می‌شود.^۳ مسئولیت قهری یا مسئولیت مدنی به معنای خاص هنگامی است که شخص از تعهدهای قانونی و عمومی سرپیچی می‌کند.^۴ بنابراین، در صورتی که شخصی در اثر ایجاد آلودگی هوا به دیگری خسارت وارد کند موظف به جبران خسارات وارده خواهد بود. ممنوعیت انجام اقداماتی که باعث انتشار دود و آلودگی هوا می‌شد سابقه‌ای طولانی داشته و زمینه‌های آن را می‌توان در قواعد حقوق رم یافت. برابر قاعده معروف «حق خود را چنان اعمال کن که سبب اضرار غیر نگردد»^۵ و بر اساس این قاعده در حقوق قدیم مالک مسئول دود یا بویی بود که سبب ورود خسارت به اموال و اشخاص می‌گردید.^۶

۲. قاعده مزاحمت‌های ناشی از مجاورت

قاعده دیگری که می‌توان آن را در سنت‌های حقوقی فرانسه یافت، ریشه در «نظریه مزاحمت‌های غیر عادی ناشی از مجاورت»^۷ یافت. این نظریه ریشه در تاریخ یکجانشینی انسانی داشته و در پرتو «حقوق همسایگی» یا همجواری توسعه یافته است. در زمینه مقابله با آلودگی هوا و مشکلاتی از

۱. Responsabilité contractuelle

۲. Responsabilité délictuelle

۳. Marilena, Uliescu, «La responsabilité pour les dommages écologiques», *Revue internationale de droit comparé*, ۱۹۹۳, volume ۴۵, n° ۲, p ۳۸۲

۴. کاتوزیان، ناصر، دوره مقدماتی حقوق مدنی، وقایع حقوقی، بلدا ۱۳۷۱، ص ۹.

۵. Sic utere tuo alienum non laedas

۶. Cario, A, *International Environmental Law Reports*, Cambridge University Press, ۱۹۹۹, vol. ۱, p ۲۹۹

۷. Trouble anormal de voisinage

این دست نیز این نظریه وقاعده نقشی اساسی دارد. براساس این تئوری، مزاحمت‌های ناشی از مجاورت شامل کلیه اقداماتی می‌شد که باعث ایجاد مزاحمت نسبت به مجاورین می‌گردید. این مزاحمت‌ها در مورد هوا می‌توانست شامل اقدامات آلوده کننده‌ای نظیر انتشار دود، بو، ذرات گردوغبار، سروصدا و غیره... گردد، که بدنبال آن مسئولیت مدنی شخص مالک یا مجاور مطرح می‌گردید.^۱ در رویه قضایی فرانسه موارد متعددی تحت عنوان مزاحمت‌های غیرعادی ناشی از مجاورت مورد شناسایی واقع شده است.^۲ برای مثال، می‌توان به مواردی چون ممنوعیت کاهش امکان دید بر مناظر،^۳ (حق منظر)، جلوگیری از کاهش امکان تابش آفتاب و نور^۴ (بهره‌مندی از نور کافی)، ممنوعیت ایجاد آلودگی‌های صوتی و ارتعاشات^۵ و همچنین پارس مداوم سگ‌ها در طول سال^۶ (آلودگی صوتی و حق بر آرامش) و نظایر آن اشاره نمود.^۷ در این میان از جمله موارد مربوط مربوط به آلودگی هوا می‌توان به خسارات ناشی از انتشار بو و دودهای آلاینده از بخاری‌ها و تأسیسات حرارتی اشاره نمود.^۸

ب) شرایط و روش‌های جبران خسارات ناشی از آلودگی ۱. لزوم ورود خسارات ناشی از آلودگی

۱. Trouble de voisinage .sur:<www.droitquotidien/pages/20rubriques/voisinage.html.

۲. برای بررسی بیشتر تئوری حقوق همسایگی و مزاحمت‌های ناشی از مجاورت ر.ک: انصاری، مهدی، « بررسی نوآوری‌های لایحه قانون مسئولیت مدنی فرانسه (۲۰۰۵) » فصلنامه اطلاع رسانی حقوقی، معاونت حقوقی ریاست جمهوری، ش ۱۹ و ۲۰، پاییز و زمستان ۸۸، صص ۹۹-۹۷. و نیز در مورد آلودگی هوا و حقوق مدنی به زبان فرانسه ر.ک:

François Bianchi, *Pollution atmosphérique et droit privé, Etude des moyens d'action contre la pollution atmosphérique en droit privé*, Lausanne, édition Payot, ۱۹۸۹, ۳۵۷pp.

۳. Diminution de la vue sur un paysage (Cass. - Civ. ۳, ۳ novembre ۱۹۷۷, GP ۱۹۷۸. Somm. ۲۱, DS ۱۹۷۸.۴۳۴).

۴. Diminution de l'ensoleillement et de la lumière (Cass. ۱۸ juillet ۱۹۷۲, DS ۱۹۷۴. ۷۳)

۵. Bruits et vibrations (Cass. Civ. ۲, ۱۹ février ۱۹۹۲, Bull. civ. II n° ۶۰)

۶. émanations d'odeurs ou de fumées polluantes (Cass. Civ. ۳, ۲۳ février ۱۹۸۲, GP ۱۹۸۲.

۷. رای دیدن نمونه‌های بیشتری از این قبیل آراء قضایی ر.ک: به کتاب غنی ذیل: (این کتاب در بخش مرجع دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی موجود است).

Lamarque, Jean, *Code de l'environnement*, Dalloz, ۱۹۹۸, pp ۱۴۹۶-۱۴۹۹.

۸. Des émanations d'odeurs ou de fumées polluantes (Cass. Civ. ۳, ۲۳ février ۱۹۸۲, GP ۱۹۸۲. ۲. Pan. ۲۲۵; Civ. II, ۱۶ mai ۱۹۹۴, Bull. civ. II n° ۱۳۱). op.cit et voir, Lamarque, Jean, *Code de l'environnement*, Dalloz, ۱۹۹۸, pp. ۱۰۳۵-۱۰۲۷ et ۱۴۹۶-۱۴۹۹.

ضرر یا خسارت در حوزه حقوق محیط زیست مفهوم وسیع تری از تلقی رایج از ضرر در حوزه مسئولیت مدنی دارد. این امر به نوبه خود، مسائل بغرنج و پیچیده حقوقی مربوط به تعیین زیان دیده، ارزیابی خسارات و چگونگی جبران آنها را نیز مطرح می کند. این خسارات در زمینه آلودگی هوا می تواند شامل مواردی نظیر:

- آسیب به اموال: مانند ورود خسارات به محصولات کشاورزی ناشی از ذرات گرد و غبار و باران های اسیدی، همچنین آسیب به حیوانات، تیرگی و فرسودگی ساختمان ها
 - آسیب به سلامتی: مانند بیماری های تنفسی، قلبی و عروقی و مسمومیت ناشی از گاز
 - از دست رفتن منفعت مسلم: مانند عدم بهره برداری بهینه از محصولات کشاورزی، کاهش تولیدات باغی در اثر آسیب به برگ ها و غیره...
 - آسیب به عناصر محیط زیست: نظیر گیاهان و جانوران و عناصر بی جان باشد.
- احراز مسئولیت آلوده کننده فرع بر ورود خسارت است و در صورتی می توان اقدام به اقامه دعوی مسئولیت علیه آلوده کننده هوا نمود که از اقدامات نامشروع وی خسارتی وارد شده باشد. رویه قضایی ایران و فرانسه سرشار از آرایایی است که برای ارتکاب برخی از اعمال خسارت زای ناشی از آلودگی هوا مسئولیت فعل ناشی از این قسم از آلودگی را بار نموده است.^۲

۲. ارتکاب فعل آلاینده (فعل زیانبار)

مطابق اصول و قواعد مسئولیت مدنی ارتکاب هر فعلی که منجر به ورود خسارت گردد الزاماً به معنای مسئولیت مدنی شخص مرتکب نخواهد بود. بلکه علاوه بر وارد نمودن زیان باید آن عمل نامشروع باشد. بنابراین، در خصوص آلودگی هوا، در صورتی انجام اقدامات آلاینده مسئولیت شخص را به دنبال خواهد داشت که عمل غیر قانونی و نامشروع بوده و خسارت از آن عمل ناشی شده و فعل زیانبار تحت یکی از عناوین معاف کننده قرار نگیرد.

۱. ماده دوم قانون اوت ۲۰۰۸ (ماده ۱-۱۶۱ کد محیط زیست) با پذیرش این رویکرد خسارات زیست محیطی را اینگونه تعریف نموده است: « براساس عنوان حاضر منظور از خسارات وارده بر محیط زیست هر قسم تخریب مستقیم یا غیر مستقیم قابل اندازه گیری بر محیط زیست است که شامل، ۱- ایجاد خطر خسارات شدید بر سلامتی انسانی یا آلودگی خاکها که ناشی از تولید مستقیم یا غیر مستقیم و آلودگی در سطح یا در خاک و ارگانیزم های ویا میکرو ارگانیزم ها نماید. ۲- تأثیر شدیدی بر وضعیت اکولوژیکی، شیمیایی، یا کیفیت یا ظرفیت اکولوژیکی آنها بجز موارد پیش بینی شده در عنوان هفتم ماده ۱-۲۱۲ کد محیط زیست بگذارد. ۳- تأثیر شدیدی بر حفظ، بهبود وضعیت حفاظتی مطلوب گونه ها بگذارد... ۴- تأثیر بر خدمات اکولوژیکی، به معنای تأثیر بر نقش حفاظتی خاکها، آنها، گونه ها و بهره مندی از یکی از منابع طبیعی یا بهره مندی عموم از آنها، به استثنای خدماتی که برای عموم توسط بهره برداران یا مالکین تدارک دیده شده است، بگذارد.

۲. La responsabilité du fait des pollutions atmosphériques V. Lamarque, Jean. op. cit. pp ۱۴۹۶-۱۴۹۹ et -Lamarque, Jean, *Droit de la protection de la nature et de l'environnement*, L.G.D.J, ۱۹۷۳, pp. ۹۰۸-۹

در رویه قضایی ایران و فرانسه افعال زیانبار در زمینه خسارات ناشی از آلودگی هوا شامل موارد ذیل می‌شوند:

- از بین رفتن و کاهش تولید محصولات زراعی و باغی در اثر نشستن گرد و غبار ذرات منگنز ناشی از دستگاه‌های سنگ‌شکن معدن^۱
- آلودگی هوای ناشی از ذرات سیمان^۲
- خسارات مربوط به بوهای بد ناشی از رستوران‌ها^۳
- خسارات ناشی از سیستم تهویه آشپزخانه‌ها که باعث انتشار بو، دود و ذرات بطرف همسایگان می‌گردد.^۴
- خسارات ناشی از انتشار دود از راههای هوایی (دودکش‌های) پشت‌بام‌ها^۵
- انتشار گرد و غبار و دود ناشی از کارخانه‌های سیمان^۶
- بوها، دودها و ذرات منتشره از کارگاهها^۷
- آثار ذرات کربن ناشی از انبارهای سوخت^۸
- دودهای مضر ناشی از کارخانجات و صنایع^۹ مانند آلودگی هوای اطراف منازل مسکونی و مزارع ناشی از ذوب سرب و فعالیت‌های معدنی مانند گداخت مواد
- خسارات ناشی از ذرات منتشره از ترافیک شدید شوارع عام که بر اموال می‌رسد. و کامیون‌های که شن و ماسه بیش از ظرفیت حمل می‌کنند.^{۱۰}
- انتشار بیش از حد بوها در اثر نقاشی ساختمان‌ها و «بوهای بد کمتر اسیدی»^{۱۱} که از اتاق نقاشی یک گاراژ منتشر می‌شود.^{۱۲}

۱. دادنامه شماره ۱۳۹۳-۱۶/۱۲/۸۳-کلاسه پرونده ۸۱/۶۱/ک/ب/ح دادگاه عمومی کهک.

۲. حکم شماره ۲۰/۱۱۰۷/مورخ ۷۰/۴/۹ دادرای عمومی تهران.

۳. La gêne causée par les mauvaises odeurs provenant restaurant.(Civ d'un.۳e, ۱۸dec۱۹۷۳, Bull.civ.III.n°۳۳۷,p۴۶۷)

۴. Civ.۳e ۴.févr.۱۹۷۶,D.۱۹۷۶.ir.۱۲۴. ۱

۵. Civ.۱er, .mars.۱۹۷۷.IR.۴۳۷

۶. L'émission de poussières et des fumées provenant d'un cimenterie.Civ.۲e, ۲۸ janv .۱۹۷۱.etCiv.۱er, ۵dec.۱۹۷۳, Bull.civ.I, n°۳۳۹, p۳۰۰.

۷. Les odeurs,les fumées ,et la poussière émanant d'un atelier.Civ.۳e ,۶juin ۱۹۲.Somm. ۱۸۷.

۸. Tribunal de Grande Instance..۱۲juin ۱۹۷۳,A.J.P.I, ۱۹۷۴.۴۲۴

۹. Civ.۲e, ۷juin۱۹۷۴, D۱۹۷۴.۲۰۷.

۱۰. Civ. ۲e, ۲۳févr.۱۹۷۷.

۱۱. Relents d'odeur légèrement acidules

۱۲. Civ.۳e ,۸oct.۱۹۸۰

- بوهای ناشی از پرورش حیوانات: ^۱ برای مثال بوی متعفن و مشمئز کننده ناشی از یک خوکدانی ^۲ یا خسارات ناشی از مزاحمت‌های بویایی و سایر فوت منفعت‌های ناشی از خوکدانی به همسایه‌ها (نظیر کاهش مطلوبیت و در نهایت ارزش اقتصادی املاک منطقه) و... ^۳.

هنگامی که مسئولیت مدنی آلوده کننده با جمیع شرایط و اصول مربوط به مسئولیت مدنی احراز گردید. ^۴ از لحاظ حقوقی مسأله نحوه جبران خسارات ناشی از آلودگی هوا مطرح می‌گردد. در واقع واقع پیش‌بینی ساز و کار حقوقی امکان جبران خسارات ناشی از آلودگی هوا یکی از تضمینات اساسی و در دسترس برای زیان‌دیده است.

۳. روش‌های جبران خسارات ناشی از آلودگی

طرق و نحوه جبران خسارات ناشی از آلودگی هوا نیز از روش‌های کلی جبران خسارات در حوزه حقوق مسئولیت مدنی تبعیت می‌کند. ^۵ با این حال باتوجه به ویژگی‌های خاص خسارات ناشی از آلودگی هوا برخی از روشهای جبران و الزامات ناشی از آنها به‌عنوان ضمانت حقوقی اهمیت داشته و مسائل حقوقی ویژه خود را دارند که در ذیل بحث می‌گردد.

۳-۱. اعاده وضع به حالت سابق

در قلمرو حقوق محیط زیست، اعاده وضع به حالت سابق، بهترین و مناسب‌ترین روش جبران خسارت است. اما امکان این امر در خصوص آلودگی هوا همواره امکان‌پذیر نیست. به موجب ماده ۹-۱۶۲ کد محیط زیست فرانسه (اصلاحی ۲۰۰۸) تدابیر جبرانی برای خسارات وارده که آبها و گونه‌ها و سکونت‌گاه‌های مورد اشاره در شماره‌ی ۲ و ۳-الف ماده ۱ - ۱۶۱، با هدف اعاده‌ی وضع به حالت اولیه، منافع اکولوژیکی آنها ناظر به وضعیت اولیه منابع طبیعی و منافع اکولوژیکی آنها در

۱. Les odeurs provenant d'un élevage d'animaux. Civ 2e, 22 janv. 1970.

۱. Les odeurs nauséabondes provenant d'une porcherie

۲. Les odeurs nauséabondes provenant d'une porcherie

۳. برای دیدن تفصیل آراء صادره و سایر مصادیق مربوط به آلودگی‌های اجوی در رویه قضایی فرانسه ر.ک:

. Lamarque, Jean. *Op. cit.* pp. ۱۴۹۶-۱۴۹۹

۴. برای دیدن تفصیل اصول و شرایط مربوط به احراز مسئولیت مدنی ر.ک به کاتوزیان، همان منبع

۵. براساس تقسیم‌بندی رایج و مطابق اصول کلی مربوط به جبران خسارات، نحوه و روش‌های جبران خسارات به دودسته جبران عینی *la réparation en nature* و جبران نقدی *la réparation pécuniaire* انجام می‌گیرد. در شکل اول گفته می‌شود که خسارات به‌گونه‌ای جبران شود که گویی از اصل زیانی به بار نیامده است که شامل مواردی چون اعاده وضع به حالت سابق و توقف و تعلیق فعالیت آلاینده می‌شود. و در جبران نقدی ارزشی معادل آنچه که از دست رفته است به زیان‌دیدگان پرداخت می‌شود. ر.ک: کاتوزیان، منبع پیشین، و در خصوص روش‌های جبران خسارات آلودگی در حوزه محیط زیست ر.ک:

قنديل، سعید السید، آليات تعويض الاضرار البيئية، دار الجامعه الجديده للنشر، جامعه طنطا، كليه الحقوق، ۲۰۰۴ صص ۹۹-۱۰۰.

زمان ورود خسارت است، که در فرض عدم ورود خسارت وجود داشت، با کمک بهترین اطلاعات در دسترس بر آورد می‌شود. جبران اولیه خسارات^۱ ناظر به کلیه اقداماتی است که منابع طبیعی و خدمات مورد اشاره در خط نخست را به حالت اولیه یا نزدیک به حالت اولیه اعاده می‌نماید. امکان جبران از طریق احیاء طبیعی نیز باید مدنظر قرار گیرد. در صورتی که جبران اولیه خسارات برای اعاده وضع به حالت نخستین یا نزدیک به چنان حالتی میسر نگردد، اقدامات مربوط به جبران تکمیلی خسارات^۲ به منظور تأمین سطحی از منابع طبیعی یا خدماتی که برای آن تدارک دیده شده به اجرا در می‌آید. این اقدام می‌تواند در سایر مواردی که منافع مردم مرتبط با خسارت است به اجرا درآید. این سؤال اساسی مطرح است که چگونه می‌توان در زمینه جبران خسارات ناشی آلودگی هوا از این روش استفاده نمود و دادرس در چه مواردی اختیار دارد به این روش جبران خسارت توسل جوید. باید گفت از آنجا که هدف اصلی در این روش برگرداندن وضعیت به حالت قبل از آلودگی است، در صورت امکان اعاده وضع به حالت سابق، این روش در حقوق محیط زیست از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. این امر می‌تواند از طریق «ترمیم»^۳، «احیاء»^۴، «پاک سازی»^۵ سازی^۶ «بازسازی»^۷ و اقداماتی از این قبیل صورت گیرد. برای مثال، پاک کردن ساختمان‌های آلوده به دود و دوده یا ترمیم ساختمان‌هایی که در اثر آلودگی‌های مستقیم جوی آسیب دیده‌اند یا کاشتن درخت جدید به جای درختان خشکیده و احیاء سازه‌هایی که در اثر حوادث آلودگی آسیب دیده‌اند، از مصادیق این روش هستند. اما در برخی موارد نظیر خسارات وارده بر رشد گیاهان، خسارات وارده بر سلامتی اشخاص مانند بیماری‌های صعب‌العلاج تنفسی و یا انقراض نسل یک گیاه یا حیوان در اثر آلودگی هوا و کاهش تولید محصولات کشاورزی امکان توسل به این روش بعید است. استفاده از این روش در حوزه حقوق محیط زیست می‌تواند هم به عنوان «ضمانت حقوقی» پیشرفته و هم به عنوان یک «تعهد» بر شخص مسئول آلودگی بار شود.^۷ در شکل ضمانت حقوقی در قالب سه دسته ضمانت مدنی، کیفری و اداری^۸ در قوانین پیش بینی شده و بر شخص

۱. La réparation primaire

۲. Réparation complémentaire

۳. Restitution

۴. Restauration

۵. Nettoyage des pollutions

۶. Nettoyage des pollutions

۷. Prieur, Michel, , Droit de l' environnement, Dalloz, ۲۰۰۱, p. ۸۹۶

۸. در حقوق فرانسه استفاده از حکم اعاده وضع به حالت سابق علاوه بر اینکه یک ضمانت مدنی است بعنوان یک ضمانت اداری نیز رایج است برای نمونه استاندار این اختیار را دارد تا بر اساس ماده ۵۳ قانون دوم فوریه ۱۹۹۵ و ماده ۲۵ قانون ۳۰ ژوئن ۲۰۰۰ (مواد ۲۷-۲۸ و ۵۸۱-۵۸۱ کد محیط زیست فرانسه) مر بوط به تأسیسات طبقه بندی شده به این روش توسل جوید و حکم به اعاده وضع به حالت سابق نماید. نقل از: Prieur, Michel, op.cit.p. ۸۹۷

مسئول آلودگی تحمیل می‌گردد. بنابراین قاضی دادگاه مدنی می‌تواند به صورتی کاملاً آزاد، ضمانت اعاده وضع به حالت سابق را به‌عنوان یکی از طرق جبران خسارات ناشی از آلودگی هوا برگزیند.^۱ آزاد به این معنا که برخلاف مواردی که اعاده وضع به حالت سابق معمولاً به‌عنوان یک ضمانت کیفری در قوانین جزایی پیش‌بینی می‌شود^۲ این امر در قوانین مدنی به صراحت پیش‌بینی نشده و از اصول کلی حاکم بر نحوه جبران خسارات می‌باشد.

۳-۲. از بین بردن منبع ضرر

از بین بردن منبع ضرر بخشی از تدابیر پیشگیرانه است که امروزه در پرتو اصل مشهور «احتیاطی»^۳ مورد توجه نظام حقوقی فرانسه قرار گرفته^۴ و از نوآوری‌های لایحه ۲۰۰۵ مسئولیت مدنی فرانسه به شمار می‌رود.^۵ گاهی از بین بردن منبع ضرر و توقف و یا جلوگیری از فعالیت‌های آلوده ساز می‌تواند بتواند به‌عنوان یک روش پیشگیرانه اتخاذ گردد. به موجب ماده ۳-۱۶۲ کد محیط زیست فرانسه^۶ در مواردی که خطر قریب الوقوع خسارت وجود دارد، متصدی بدون فوت وقت و به هزینه خود تدابیر پیشگیرانه‌ای^۶ را به منظور جلوگیری^۱ یا محدود کردن^۲ اثرات آن اتخاذ خواهد نمود.^۳ در صورت

۱. Prieur, Op.cit.pp.۸۹۶-۷

۲. اعاده وضع به حالت سابق صرفاً به‌عنوان یک ضمانت مدنی مطرح نیست بلکه به‌عنوان یک ضمانت اداری یا کیفری نیز کاربرد دارد. برای مثال در حقوق ایران می‌توان به حکم مقرر در قسمت اخیر ماده ۶۹۰ قانون مجازات اسلامی راجع به کیفر جرم تخریب محیط زیست و منابع طبیعی اشاره نمود.

در حقوق محیط زیست فرانسه نیز تأکید بر استفاده از این روش به‌عنوان یک ضمانت کیفری بصورت وسیعی رایج است. برای مثال در ماده ۴۱ مصوبه ۳۰ اکتبر ۱۹۶۱ (ماده ۶۸-۲۴۱ کد روستایی از بخش مقرراتی) مربوط به پارک‌های ملی، و ماده ۳۲ مصوبه ۲۵ نوامبر ۱۹۷۷ (ماده ۴۷-۲۴۲ کد روستایی از بخش مقرراتی) راجع به ذخیره گاه‌های طبیعی که برای قضاوت امکان محکومیت شخص مسئول به بازگرداندن طبیعت آسیب دیده به همانگونه که از قبل بوده اند و در زمینه ذخیره گاه‌های طبیعی حکم به بازگرداندن به وضعیت پیشین، مقرر گردیده است.

همین راه حل در زمینه جرائم موضوع قانون ۲ می ۱۹۳۰ مربوط به اماکن (ماده ۱۹-۳۴۱ ک.م.ز.ف) و قانون ۳۱ دسامبر ۱۹۱۳ مربوط به بناهای تاریخی و قانون مربوط به تأسیسات طبقه بندی شده (ماده ۹-۵۱۴ ک.م.ز.ف)، مواد ۷-۳۶۳ و ۱۴-۳۶۳ کد جنگل مربوط به جرائم علیه جنگل، ماده ۲۴ قانون ۱۵ ژوئیه ۱۹۷۵ مربوط به پسماندها (ماده ۴۶-۵۴۱ ک.م.ز.ف) پیش‌بینی شده است. بنابراین در صورتی که در اثر آلودگی هوا خساراتی به بناهای تاریخی، اماکن، ذخیره گاه‌های طبیعی و سایر عناصر محیط زیست وارد آید قاضی فرانسوی این اختیار را دارد که شخص به اشخاص مسئول را به اعاده وضع به حالت سابق محکوم نماید. ر.ک:

-Prieur, Michel, Droit de l' environnement, Dalloz, ۲۰۰۱, pp.۸۹۶-۷.

۳. Principe de précaution

۴. به موجب این اصل در مواردی که با توجه به شناخت‌های علمی زمان امکان بروز خسارات غیر قطعی وجود داشته باشد و ممکن است اثر نامطلوب بر محیط زیست بگذارد، مقامات عمومی با اعمال اصل احتیاطی و در حوزه صلاحیت خود بر این امر نظارت نموده و آیین‌های را جهت ارزیابی خسارات اتخاذ نموده و اقدامات مناسب و موقتی به‌منظور جلوگیری از وقوع خسارت تدارک خواهند دید. (ماده ۵ منشور اساسی محیط زیست فرانسه مصوب ۲۰۰۵)

۵. برای بررسی بیشتر در این خصوص بنگرید به: انصاری، مهدی، منبع پیشین، صص ۹۹-۹۷.

۶. Mesures de prévention

صورت باقی بودن خطر، بهره‌بردار بدون فوت وقت، محتوا و نتیجه اقدامات پیشگیرانه اتخاذی را به اطلاع مقامات پیش‌بینی شده در شماره ۲ ماده ی ۲-۱۶۵ خواهد رساند». این موضوع در زمینه آلودگی هوا می‌تواند شامل اقداماتی نظیر تعطیل، تخریب و انتقال اماکن آلاینده، اصلاح سیستم‌های تهویه و پخش آلاینده‌ها و... گردد. برای مثال، شخصی که برای اضرار همسایه با ایجاد شومینه غیر متعارف باعث انتشار دود و بو به ملک همسایه می‌شود در این فرض مالک شومینه در برابر خسارات و مزاحمت‌های وارده بر همسایه مسئولیت قهری دارد و ممکن است محکوم به جبران خسارت از طریق برچیدن شومینه گردد. در رویه قضایی فرانسه در یک مورد مالک خانه‌ای که از بخاری خانه وی به طرف پنجره همسایه دود منتشر می‌نمود به بلندتر کردن لوله بخاری یا مناسب نمودن آن بر اساس ماده ۱۸ حکم ۲۲ اکتبر ۱۹۶۹ مربوط به رعایت استاندارد و نحوه نصب لوله‌های بخاری محکوم گردید.^۴

۳-۳. جبران نقدی خسارت

در اغلب موارد بدلیل شکل و ماهیت خسارت وارده امکان جبران خسارات عینی آلودگی هوا وجود ندارد. و امروزه شایع‌ترین روش جبران خسارات، جبران نقدی آنهاست که از طریق پرداخت مبلغی از ناحیه شخص مسئول آلودگی به شخص زیان‌دیده صورت می‌گیرد. اصولاً پرداخت خسارات نقدی ناشی از امکان تقویم آن به پول است. همین امر باعث شده است که در خصوص مبانی، رژیم حقوقی و نحوه تقویم و ارزیابی خسارات در حوزه محیط زیست و خسارات ناشی از آلودگی اختلافات و بحث‌های گوناگونی مطرح شود.^۵ همین مسأله در خصوص خسارات ناشی از

۱. Empêcher

۲. Limiter

۳. ماده ۱۰ قانون اوت ۲۰۰۸ همچنین مقرر می‌دارد که بمنظور اتخاذ تدابیر پیشگیرانه در املاک خصوصی، متصدی باید مقدماً اجازه مکتوبی را از مالکان، صاحبان واقعی حقوق و دارندگان حق و یا در موارد مقتضی از دارندگان حق انتفاع تحصیل نماید. همچنین می‌تواند در موارد مقتضی با این افراد قرار داد پیشگیرانه [آینده نگرانه] با محتوای اخذ اجازه یا تأدیه خسارات به دلیل اسکان در آنجا انعقاد نماید. در صورت فقدان توافق مناسب یا در مواقع اضطراری، اجازه ممکن است توسط رئیس دادگاه شهرستان یا قاضی منتخب توسط وی ارائه گردد.

۴. Civ. ۳۴۲۳ févr ۱۹۸۲, Gaz. Pal. ۱۹۸۲. ۲. ۲۲۵, Lamarque, Op. cit. p ۱۴۹۶, n°۲

۵. اصولاً فرمول ریاضی دقیقی برای تقویم عناصر زیست محیطی وجود ندارد و این امر تابعی از اقتصاد بازار است بویژه با توجه به این رویکرد که محیط زیست و عناصر آن دارای ارزش ذاتی هستند و نمی‌توان آسیب به آنها را به پول تقویم نمود. به همین دلیل نیز در خصوص نحوه قیمت گذاری عناصر زیست محیطی اختلاف نظرهای فراوانی وجود دارد. گروهی قیمت گذاری عناصر زیست محیطی را فاقد اعتبار و غیر قابل اطمینان میدانند و گروهی دیگر بر مبنای آنچه که در واقعیت می‌گذارد نه تنها قیمت گذاری را نفی ننموده بلکه ارزیابی دقیق آنرا حربه ای بر علیه سوء استفاده از عناصر زیست محیطی می‌دانند. برای دیدن نظرات مخالف و موافق و همچنین روش‌های تقویم خسارات زیست محیطی رک: ترنر، آر، ک، اقتصاد محیط زیست، ترجمه دکتر سیاوش دهقانیان و دیگران، انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۳۷۴ صص ۹۴ به بعد.

آلودگی هوا ب‌ه‌دلیل ویژگی‌های خاص خسارات از جمله عمومی بودن کالای زیست محیطی، عدم ورود در بازار و غیر مستقیم بودن خسارات، با شدت بیشتری مطرح است. با این حال برخی از اقتصاددانان با ارائه مدل‌های مختلف سعی در تخمین میزان خسارات آلودگی هوا جهت جبران موقتی خسارات نموده‌اند.^۱

۳-۴. تعهد به عدم آلودگی

امروزه با گسترش تخریب محیط زیست و توجه ویژه دولت‌ها به حفاظت از آن قیود و شروط مربوط به رعایت اصول زیست محیطی در برخی از قراردادهای عمده و قراردادهایی که در آنها احتمال تخریب محیط زیست و آلودگی هوا می‌رود گنجانده می‌شود و با عنوان «تعهدات زیست محیطی» طرف قرارداد شناخته می‌شوند. در قراردادهای «بی‌اوتی» (ساخت، بهره‌برداری و واگذاری)^۲ که در ایران در وزارتخانه‌های نفت، نیرو و وزارت راه و ترابری رایج می‌باشد شروط زیست محیطی و لزوم رعایت آنها از جمله تعهدات کنسرسیوم است و شروط مربوط به حفظ محیط زیست از شروط رایج این قراردادها بوده که مطابق آن کنسرسیوم موظف به رعایت اصول محیط زیست می‌باشند و در صورتی که از عمل وی به محیط زیست، اشخاص و اموال، خسارت زیست محیطی وارد گردد، مکلف به جبران خسارات وارده به اشخاص و اموال است و تخلف گسترده این تعهدات می‌تواند یکی از دلایل فسخ قرارداد محسوب شود.^۳ در همین زمینه و در یک مورد در فرانسه پیمانکاران به‌علت بی‌نظمی حاصل از نصب لوله‌های بخاری مسئول شناخته شده‌اند.^۴ علاوه بر این، تعهدات مربوط به رعایت شرایط و ضوابط زیست محیطی از جمله عدم ایجاد آلودگی در مواد ۲۷-۴۱۱ کد روستایی نسبت به مستاجرانی که از زمین بهره‌برداری می‌نمایند، پیش‌بینی شده است. همچنین، در قراردادهای اکتشاف نفت در سواحل و در خشکی نیز یکی از مواردی که به مثابه یک تعهد زیست محیطی بر پیمانکاران بار می‌شود، عدم ایجاد آلودگی‌های آب، هوا و خاک و دفع پسماندها است.

ج) موانع و چالش‌های مسئولیت مدنی در حوزه آلودگی‌های جوی

۱. برای دیدن مبانی نظری و مدل‌ها رک: خوش اخلاق، رحمان و مرتضی حسن شاهی، «تخمین خسارات وارده به ساکنان شیراز به دلیل آلودگی هوا»، مجله تحقیقات اقتصادی، ش ۶۱، پاییز و زمستان ۸۱، صص ۶۰-۵۶.

۲. BOT: Build, Operate, Transfer

۳. شیروی، دکتر عبدالحسین، قراردادهای ساخت، بهره‌برداری و واگذاری، پردیس قم دانشگاه تهران و شرکت مهندسی توسعه نفت، ۱۳۸۴، ص ۱۱۳.

۴. Lamarque, Jean, Code de l'environnement, Dalloz, ۱۹۹۸, p. ۱۴۹۶ V.

[Civ. ۳e. ۱۵ nov. ۱۹۷۸, Bull. civ. III, n° ۳۴۴, p ۲۶۴]

از یک طرف به علت ویژگی‌های خاص آلودگی‌های جوی از جمله مرز گذر بودن، تدریجی بودن و منابع متعدد و از طرف دیگر به علت دشواری‌هایی که در اثبات مسئولیت مدنی آلوده کننده وجود دارد ما با چالش‌های جدی مواجه هستیم. در ذیل به مهمترین این مشکلات اشاره می‌شود:

۱. دشواری اثبات رابطه سببیت

در زمینه آلودگی هوا احراز رابطه سببیت میان خسارات وارده و فعل زیانبار دشوارترین رکن در اثبات مسئولیت مدنی شخص آلوده کننده محسوب می‌گردد. بر اساس این رکن اگر نتوان میان عامل ورود ضرر و فعل زیانبار رابطه سببیت برقرار نمود، نمی‌توان حکم به مسئولیت شخص آلوده کننده داد. این بحث بویژه در مواردی که در آنها تقصیر شرط ایجاد مسئولیت نیست اهمیت ویژه‌ای دارد. مطابق اصول مسئولیت مدنی صرف وقوع خسارات کافی برای اقامه دعوی مسئولیت علیه خواننده کافی نیست بلکه باید بین دو عامل ضرر و فعل زیانبار رابطه سببیت وجود داشته باشد.^۱ بر اساس این اصل باید بین خسارات ناشی از آلودگی و فعل زیانبار رابطه سببیت وجود داشته باشد و در صورتی که نتوان ثابت کرد که خسارات وارده ناشی از آلودگی هواست امکان اقامه دعوا علیه شخص مسئول آلودگی وجود نخواهد داشت. این اصل در خصوص کلیه دعاوی مسئولیت مدنی حاکم است و مختص آلودگی هوا نیست. اما این شرط در زمینه آلودگی هوا با شدت بیشتری مطرح است و در غالب موارد به علت عدم امکان اثبات و احراز رابطه سببیت بین آلودگی هوا و خسارات وارده امکان اقامه دعوا و اثبات مسئولیت مدنی شخص و در نهایت اعمال ضمانت‌های مدنی در این حوزه منتفی می‌شود. پرننگ بودن این مشکل در زمینه خسارات ناشی از آلودگی هوا نیز ناشی از ویژگی‌ها و اوصاف خاص این قسم از آلودگی نظیر غیر مستقیم بودن خسارات، منابع متعدد آلودگی، فرامرزی بودن و دخیل بودن عوامل دیگر در جریان ورود خسارت است.

در فرانسه و در قضیه مربوط به پرونده انفجار یک کارخانه تولید مواد شیمیایی که باعث ورود آسیب به «پرورش دهندگان زنبور عسل»^۲ و مرگ و میر زنبورها به علت تغذیه از گل‌های سمی شده بود دادگاه در این زمینه مسئولیت مدنی این کارخانه در برابر پرورش دهندگان زنبور عسل اطراف کارخانه چنین استدلال نمود که مرگ زنبوران عسل نمی‌تواند مستقیماً مربوط به سمی بودن گل‌ها باشد و این قسمت از خواسته خواهان‌ها را رد نمود.^۳ در واقع، در مورد فوق هر چند مرگ و میر زنبوران

۱. کاتوزیان، همان منبع، ص ۵۹

۲. Apiculteur

۳. Trib. Gr. Inst. Albertville, ۲۶ aout ۱۹۷۵, Lamarque, op. cit. p ۱۴۹۷

عسل بصورت غیر مستقیم ناشی از مسمومیت گل‌ها بوده ولی به علت عدم امکان احراز رابطه مستقیم سببیت، دادگاه این قسمت از خواسته زنبورداران را علیه کارخانه مواد شیمیایی رد نموده است.

۲. تعدد اسباب در خسارات ناشی از آلودگی

مشکل دیگر در این زمینه مربوط به «تعدد اسباب» در بروز خسارات آلودگی هواست به این معنا که در غالب دعاوی مربوط به خسارات ناشی از آلودگی‌های جوی صرفاً آلودگی هوا سبب ورود خسارات نیست. بلکه در کنار آلودگی هوا اسباب دیگری نیز دخیل می‌باشند و خواننده می‌تواند با ارائه دفاع عدم ارتباط تام میان خسارات وارده و آلودگی هوا خود را از زیر بار مسئولیت برهاند و یا دست کم از تخفیف برخوردار باشد. چنانچه در ایران در قضیه کارخانه ونارچ^۱ مربوط به ورود خسارات ناشی از گرد و غبار حاصل از کارخانه به مزارع و باغات اطراف خواننده با ارائه این دفاع که فعالیت کارخانه عامل اصلی ورود خسارات و خشکیدن باغات اطراف نیست، بلکه به علت عدم وجود آب در مزرعه مذکور که در اثر خشکسالی‌های مکرر بوجود آمده، درختان خشک گردیده‌اند و نه در اثر گرد و خاک سنگ شکن، سعی در معاف نمودن مسئولیت خود نموده و در نهایت در ارزیابی میزان خسارات وارده توسط کارشناسان موثر واقع گردیده است.^۲ در حقوق فرانسه، بعد از تصویب قانون اوت ۲۰۰۸ یکی از نوآوری‌های این قانون توجه به این وضعیت بود. ماده ۱۹ این قانون (ماده ۱۸ - ۱۶۲ کد محیط زیست فرانسه) با پیش‌بینی روش تقسیم خسارات، مقرر می‌داشت که «هرگاه خسارات وارده بر محیط زیست اسباب متعدد^۳ داشته باشد، هزینه تدابیر پیشگیرانه و جبرانی توسط مقام پیش‌بینی شده در بند ۲ ماده ۲ - ۱۶۵ میان متصدیان و شرکت کنندگان در امر ورود خسارت یا در ایجاد خطر خسارات قریب الوقوع، تقسیم خواهد شد».

۳. مشکلات مربوط به تعیین شخص مسئول

در مواردی که خسارات ناشی از آلودگی هوا از یک منبع ناشی شده باشد این مشکل وجود ندارد. برای مثال اگر منبع آلودگی کارخانه ذوب مس یا کارخانه سیمان باشد می‌توان منبع آلودگی و در

۱. دادنامه شماره ۱۳۹۳-۱۶/۱۲/۸۳ کلاسه پرونده ۸۱/۴۶۱/ک.ب.ج دادگاه عمومی شهر کهنک.

۲. بخشی از نظریه کارشناسان رسمی دادگستری در پرونده مزبور بدین شرح است «... اگرچه پراکنش ذرات ناشی از معدن منگنز و رسوب آن بر روی شاخ و برگ باعث اختلال در فروغ آمانی «فتوستتیز» شده و در نتیجه ضمن افت تدریجی محصول باعث ضعیف شدن درختان گردیده ولی در عین حال علت عمده خشک شدن اشجار ناشی از کمبود آب و عدم انجام عملیات مراقبتی بوده است و حدود ۴۰ درصد ناشی از گرد و غبار سنگ شکن و ۶۰ درصد ناشی از کمبود آب و عدم مراقبت و در نتیجه خسارات وارده به خواننده در این رابطه دوازده میلیون هشتصد هزار ریال برآورد می‌شود...» برای دیدن مشابه فرانسوی قضیه فوق در زمینه اثبات رابطه سببیت میان خسارات وارده بر محصولات مزرعه و آلودگی‌های جوی ر.ک :

۳. Plusieurs causes

نهایت شخص مسئول را تعیین نمود. اما در اغلب موارد آلودگی هوا و خساراتی که از آن ناشی می‌شود از منابع آلاینده‌های متعدد صادر می‌شوند و امکان تعیین دقیق منبع و در نهایت شخص مسئول آلودگی وجود ندارد. این مشکل را در مسئولیت مدنی زیست محیطی تحت عنوان «آلودگی با منابع متعدد»^۱ یاد نموده‌اند.^۲ در این فرض گفته می‌شود اشخاص مسئول غیر قابل احصاء و تعیین هستند. ماده ۱۸-۱۶۲ کد محیط زیست فرانسه در این خصوص مقرر می‌دارد «هر گاه خسارات وارده بر محیط زیست اسباب متعدد^۳ داشته باشد، هزینه تدابیر پیشگیرانه و جبرانی توسط مقام پیش بینی شده در بند ۲ ماده ۲-۱۶۵ میان بهره‌برداران و شرکت کنندگان در امر ورود خسارت یا در ایجاد خطر خسارات قریب الوقوع، تقسیم خواهد شد.»

۴. شدت مشکل در حوزه محیط زیست

بنابراین با توجه به موضوع فوق و اصول مسئولیت مدنی، به طریق اولی امکان رجوع به شخص آلوده کننده منتفی خواهد بود. برای مثال، در خصوص خسارات ناشی از آلودگی هوای یک شهر و خسارات غیر مستقیم بر آمده از آن که ناشی از تردد هزاران وسیله نقلیه موتوری می‌باشد چگونه می‌توان به طور دقیق تعیین نمود که اشخاص مسئول چه کسانی هستند و سهم هریک در ورود خسارات به چه میزانی است.

در هر صورت، وجود «آلوده کنندگان متعدد»^۴ در بروز خسارات ناشی از آلودگی هوا و مشکلات مربوط به تعیین شخص مسئول و میزان دقیق خسارات وارده اجتناب ناپذیر است.

۵. تدریجی بودن و خسارات پنهان

بر خلاف سایر خسارات، ظهور غالب خسارات زیست محیطی به‌ویژه خسارات ناشی از آلودگی هوا در طول زمان خاصی بروز پیدا می‌کند و در بسیاری از موارد خسارات وارده «پنهان» می‌باشند. برای نمونه بیماری‌های تنفسی در اثر آلودگی هوا در یک زمان طولانی اتفاق افتاده و حتی در خصوص خسارات ناشی از حوادث آلودگی نظیر حادثه بوپال و چرنوبیل نیز پدیداری میزان واقعی خسارات نیازمند گذشت زمان طولانی است. لذا این ویژگی خسارات ناشی از آلودگی هوا باعث ظهور مشکل حقوقی «ارزیابی میزان خسارات» وارده شده است به گونه‌ای که نمی‌توان دقیقاً و دفعتهاً میزان خسارات ناشی از آلودگی هوا را تعیین نمود.

۱. التلوث المتعدد المصادر

۲. شکری، سرور، محمد «مشکلات المسئولیه المدنيه عن التلوث البيئه وانظمه الضمان هذه المسئولیه»، وثائق الموتر

القانون البيئه، جامعه العدن، ۲۰۰۴، صص ۲۳-۴۶

۳. Plusieurs causes

۴. Multiple polluters

نتیجه

آنچه گذشت بحثی مقدماتی در رابطه میان مسئولیت مدنی و آلودگی هوا بود. افزایش آلودگی هوا در ایران بویژه در کلان شهرها ضرورت توجه به خسارات ناشی از آن را بیش از پیش ساخته است. آلودگی هوای آبان ماه ۱۳۸۹ تهران که از آن به عنوان ماه سیاه محیط زیست ایران یاد گردید، نخستین نشانه‌ی توجه به مسئله آلودگی هوا را از خود بروز داد.^۱ علاوه بر این حساسیت شهروندان و اکولوژیست‌ها به لزوم تضمین بهره‌مندی آنها از هوای پاک نیز تبدیل به یکی از بحث‌های عمومی گردیده است. در این میان می‌توان دریافت که نظام‌های مسئولیت مدنی در جبران خسارات ناشی از آلودگی هوا با کاستی‌هایی مواجه هستند. این کاستی‌ها طیفی از موضوعات مسئولیت مدنی نظیر دشواری اثبات رابطه سببیت، تعدد اسباب در ورود خسارات آلودگی، اعاده وضع به حالت سابق و تدریجی بودن و پنهان بودن خسارات را در بر می‌گیرند. لذا با توجه به میزان روز افزون خسارات ناشی از آلودگی هوا بویژه بر اموال، اشخاص و سایر عناصر محیط زیست ما نیازمند تحول جدی در مبانی حقوقی مسئولیت در این زمینه و پیش‌بینی ضمانت‌های ویژه خسارات زیست محیطی هستیم. امری که سالیانی است در فرانسه به آن توجه ویژه‌ای شده ولی در حقوق ایران ما خلاءهای قانونی و بنیادینی را در این زمینه شاهد هستیم.

منابع

الف) فارسی و عربی

- انصاری، مهدی، «بررسی نوآوری‌های لایحه قانون مسئولیت مدنی فرانسه (۲۰۰۵)» فصلنامه اطلاع رسانی حقوقی، معاونت حقوقی ریاست جمهوری، ش ۱۹ و ۲۰، پاییز و زمستان ۸۸
- تابناک، آبان ماه، ماه سیاه برای محیط زیست ایران، نقل از سایت تابناک، کد خبر ۱۳۸۸۴۶ مورخ ۷ دی ۱۳۸۹.
- ترنر، آر، ک، اقتصاد محیط زیست، ترجمه دکتر سیاوش دهقانپان و دیگران، انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۳۷۴.
- خوش اخلاق، رحمان و مرتضی حسن شاهی، «تخمین خسارات وارده به ساکنان شیراز به دلیل آلودگی هوا»، مجله تحقیقات اقتصادی، ش ۶۱، پاییز و زمستان ۸۱
- شکر، سرور، محمد، «مشکلات مسئولیت‌های المدنیه عن التلوث البینه وانظمه الضمان هذه المسئولیه»، و نائق الموتر القانون البینه، جامعه العدن، ۲۰۰۴.
- شیروی، دکتر عبدالحسین، قراردادهای ساخت، بهره برداری و واگذاری، پردیس قم دانشگاه تهران و شرکت مهندسی توسعه نفت، ۱۳۸۴.

۱. تابناک، آبان ماه، ماه سیاه برای محیط زیست ایران، نقل از تابناک، کد خبر ۱۳۸۸۴۶ مورخ ۷ دی ۱۳۸۹.

- قنديل، سعيد السيد، آليات تعويض الاضرار البيئية، دار الجامعة الجديد للنشر، جامعه طنطا، كليه الحقوق، ٢٠٠٤.
- كاتوزيان، ناصر، دوره مقدماتی حقوق مدنی، وقایع حقوقی، یلدا ١٣٧١.

(ب) لاتین

- Cario, A. *International Environmental Law Reports*, Cambridge University Press, ١٩٩٩, vol. ١.
- François Bianchi, *Pollution atmosphérique et droit privé, Etude des moyens d'action contre la pollution atmosphérique en droit privé*, Lausanne, edition Payot, ١٩٨٩.
- Lamarque, Jean, *Code de l'environnement*, Dalloz, ١٩٩٨.
- Lamarque, Jean, *Droit de la protection de la nature et de l'environnement*, L.G.D.J., ١٩٧٣.
- Marilena, Uliescu, «La responsabilité pour les dommages écologiques», *Revue internationale de droit comparé*, ١٩٩٣, volume ٤٥, n°٢.
- Prieur, Michel, *Droit de l'environnement*, Dalloz, ٢٠٠١, p.٨٩٦
- Trouble de voisinage .sur: <www.droit quotidien/pages//.Yorubriques/voisinage.html.>

(ج) رویه قضایی
١. فرانسه

- Civ. ٣e, ٦ juin ١٩٢. Somm. ١٨
- Cass. ١٨ juillet ١٩٧٢, DS ١٩٧٤. ٧٣
- Cass. Civ. ٢, ١٤ juin ١٩٦٧, DS ١٩٦٧. ٦٧٤
- Cass. Civ. ٢, ١٩ février ١٩٩٢, Bull. civ. II n° ٦٠
- Cass. Civ. ٣, ٢٣ février ١٩٨٢, GP ١٩٨٢. ٢. Pan. ٢٢٥; Civ. II, ١٦ mai ١٩٩٤, Bull. civ. II n° ١٣١.
- Cass. Civ. ٣, ٢٣ février ١٩٨٢, GP ١٩٨٢. ٢. Pan. ٢٢٥; Civ. II, ١٦ mai ١٩٩٤, Bull. civ. II n°
- Cass. - Civ. ٣, ٣ novembre ١٩٧٧, GP ١٩٧٨. Somm. ٢١, DS ١٩٧٨. ٤٣٤
- Civ d'un. ٣e, ١٨ déc ١٩٧٣, Bull. civ. III. n° ٦٣٧
- Civ. ٢e, ٢٣ févr. ١٩٧٧.
- Civ. ١^{er}, mars. ١٩٧٧. IR. ٤٣٧
- Civ. ٢^e, ٢٨ janv. ١٩٧١. et Civ. ١^{er}, ٥ dec. ١٩٧٣, Bull. civ. I, n° ٣٣٩, p ٣٠٠.
- Civ. ٢e, ٧ juin ١٩٧٤, D ١٩٧٤. ٢٠٧.
- Civ. ٢e, ٣١ mai ١٩٧٨, Bull. civ. II, n° ١٤٤, p. ١١٤
- Civ. ٣e, ٨ oct. ١٩٨٠
- Civ. ٣e. ١٥ nov. ١٩٧٨, Bull. civ. III, n° ٣٤٤, p ٢٦٤
- Civ. ٣^e ٢٣ févr ١٩٨٢, Gaz. Pal. ١٩٨٢. ٢. ٢٢٥
- Trib. Gr. Inst. Albertville, ٢٦ aout ١٩٧٥.
- Tribunal de Grande Instance.. ١٢ juin ١٩٧٣, A. J. P. I, ١٩٧٤. ٤٢٤

۲. ایران

- دادنامه شماره ۱۳۹۳-۱۶/۱۲/۸۳ کلاسه پرونده ۴۶۱/۸۱/ک/ب/ح دادگاه عمومی کهک
- حکم شماره ۲۰/۱۱۰۷/مورخ ۷۰/۴/۹ دادرای عمومی تهران.

معاونت تحقیقات،
آموزش و حقوق شهروندی